

COPD – MAGYARUL: KEHESSÉG

avagy hogyan nyomorodott a keh(e) szavunk idegen céópédévé?

DR. SZABÓ LÁSZLÓ

MAGYAR KULTÚRÁLIS ÖRÖKSÉG ALAPÍTVÁNY

„Nyomorult az a nemzet, amely tudományt
csak idegen kútfőből meríthet.”
(Apáczai Csere János)

Nyomorúságos és anglomán az idegen betűszók használata olyan dolgokra, melyeknek ősidőktől fogva létezik magyar neve. Ilyen ősi szavunk például a *kehesség*, amely helyett ma – másokat majmolva – magunkra erőltetjük a semmivel sem tudományosabb, ellenben (anya)nyelvidegen betűszót, a COPD-t, azaz – ahogyan ejtik – a céópédét.

A betűszó jelentése: Chronic Obstructive Pulmonary Disease, azaz Idült (Lég)(el)záró Tüdő Betegség, tehát magyarba átültetve akár ILTB vagy IETB alakokkal is helyettesíthetnénk. *Hintázó hurutként* a már félig magyar KALB, a „Krónikus Aspecifikus Légúti Betegség” változatot is mondhatnánk, de minek tennénk? Ott van nekünk a régi magyar szavunk! Nem lehetünk szellemileg annyira kilúgozottak, sem annyira gerinctelenek, hogy korokon átívelő, elemi magyar szavainkat eldobjuk az idegenekért. Magyar orvosi nyelvünk több méltóságot érdemel. Önálló orvosi nyelvünknek nagy múltja megjövője van! Csak ragaszkodnunk kellene szókinccsörökségünkhöz.

E betegség, kórkép vagy inkább tünetkör elnevezése azért sem mellékes, mert már ma is a 4. leggyakoribb halálok a nyugati világban, de várhatóan hamarosan fölküzd magát a dobogóra is (a WHO jelentése szerint).

A COPD BETEGSÉGNÉV ELŐZMÉNYEI

A középkori és kora újkori orvosi nyelvben, egészen a 18. századig még nem *bronchitist* emlegetnek, hanem – mai szakfűlnek szokatlanul – a *catarrhus* volt a hörgőhurut és annak idült változata, a *kehesség* legelterjedtebb megjelölése. E betegségekört bő 300 éve igyekeznek Európa orvosai leírni az *emphysema* és a *bronchitis chronica* bizonytalan „vegyesházasságaként”. A svájci Bonet (1679), majd a talján Giovanni Morgagni (1769) után a skót Matthew Baillie (1789) értekezett e tünetkörről a „rongytüdő” avagy tüdőtágulat (*emphysema*) szemszögéből. Charles Badham, londoni orvos, a *bronchitis* névadója 1814-ben mint nyomorító kórképet írta le az idült bronchitist¹. A *bronchitis chronica* kifejezés 1808-tól vált megszokottá, majd általánossá. A (francia) breton René Laënnec, a sztetoszkóp – a később általánossá, sőt orvosjelképpé vált fonendoszkóp őseinek – fölталálója (1. kép) írta le először 1821-ben a keh(esség)et orvosilag az *emphysema* és a *bronchitis chronica* társulásaként^{2,3}. 1846-ban az angol John Hutchinson fölталálta a spirométert, és ezzel megnyílt az út e homályos határvonalú betegség biztosabb kórismézéséhez. 1947-ben a francia Robert Tiffeneau és Pinelli a vitálkapacitás időzített mérésével még tisztábbá tette a képet⁴.

Számtalan betűszó bukkant föl a névötletelésben a 20. század közepének máig nem múló divatjaként. Veszendő betűszók alapjait szolgálták e szabatosabb kórnevezetek is:

Chronic Airflow Obstruction – CAO

Chronic Obstructive Bronchopulmonary Disease – COBD

Chronic Obstructive Lung Disease – COLD

Diffuse Obstructive Pulmonary Syndrome – DOPS

Nonspecific Chronic Pulmonary Disease – NCPH

Sok-sok ígéretesebb nevezéktani előzmény – mint például a COLD – után fél évszázada bukkant föl a COPD elnevezés⁵. Mai tudásunk szerint William Briscoe használta először a 9. Aspen Emphysema Konferencián 1965-ben. A londoni születésű tüdőgyógyász – az észelszívás anti-Golf-áramában – 1951-ben Amerikába vándorolt ki, ahol a Pennsylvanai Egyetemen, majd a Columbia Egyetemen tanított, később a New York Hospital Cornell Medical Center tudóosztályának vezetőjeként dolgozott az idült hörghurut (bronchitis chronica) és a rongytüdő (emphysema) szakértőjeként⁶.

KEH, KEHESSÉG

A kényszeredett betűszó, a COPD fél évszázados múltjával szemben él a *keh* vagy modorosabban a *kehesség* – írott formában is – fél évezredes, jól beágyazott magyar hagyománya. Mitől is lehetne hitelesebb nyelvhasználatunkban saját összavunknál a – nem is éppen jól sikerült – névújítás? Eljön az idő és a COPD betűszó is elavulttá válik. Talán már el is jött! Ahogyan rövid virágzás után számtalan hasonlóan divatos betűszó (PRIND, GORD) is elenyészett már az elmúlt félszázad zűrös szóforgatagában. A magunk vén *kehe* túlél(het)i még a COPD-t.

A *keh* szavunk 'légszomjjal és köhögéssel járó betegség' jelentésben már 1550-től írott alakban is adatható; *kehes* képzett alakja pedig 'légszomjjal és köhögéssel járó betegségben szenvedő' jelentéssel már 1533-tól⁷. Már értelmezésében is tünettani megjelölés, így teljességében nem lehet megfeleltetni a kóroktani leírásból származó betűszónak, a COPD-nek. (E nehezen oldható megfeleltethetlenségre a kórélettanász Jászberényi Miklós hívta föl a figyelmet.) No, persze a górcső (mikroszkóp) és a kórparánytan (mikrobiológia) föltalálása előtt nem is volt várható, hogy a tüdőbetegségekről bárki kóroktani leírást adjon. Így maradt az egyetlen nyilvánvaló megközelítés: a tünettan.

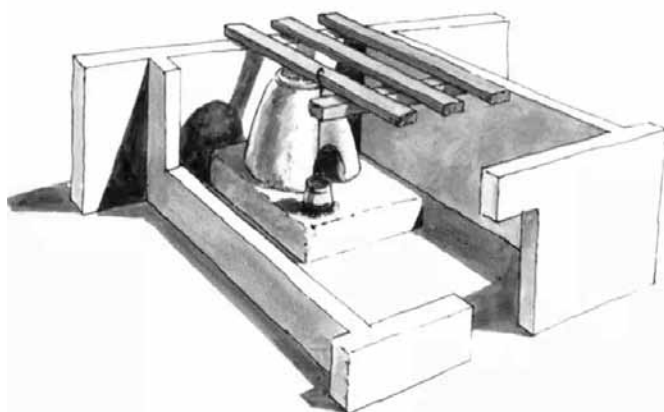

1. kép: René Laënnec sztetoszkóppal vizsgál egy tbc-s beteget a hallgatói előtt 1816-ban a párizsi Necker Kórházban (Théobald Chartran festménye)

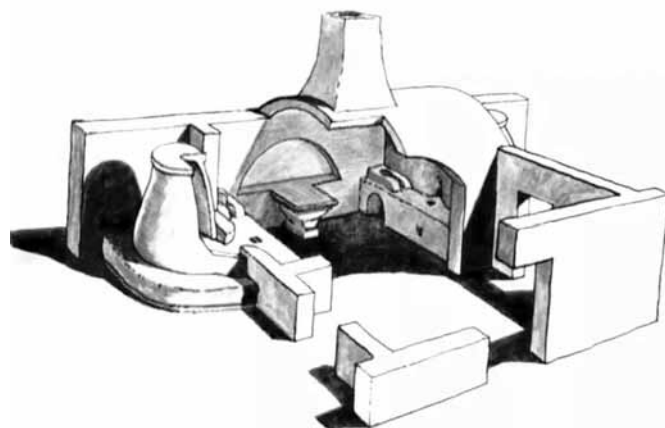
A kórkép hajdani gyakoriságához bizonyára hozzájárultak a középkori füstös konyhák is, mint a társadalmi érintkezés legtermészetesebb fedett helyei. A „nyugati házfajta” ráadásul sokáig egy légtérű volt. A Dunántúl területén általános „füstöház”-ból (2. kép) az ajtón távozott a füst egészen az Alföld felől terjedő szabadkémény 19. századi megjelenéséig (3. kép)⁸. A ház lelke és legmelegebb helye úszott a füstben már a dohányzás elterjedése előtt is. Így hát a szarmaták óta nálunk táborozó (tüdő)gümőkór, a Morbus Sarmaticus⁹ – téves nevén Morbus Hungaricus – terjedésével a *keh* (kór)képe is gomolygóbb és homályosabb lett...

Máriássy János orvosságos könyve az 1600-as évek elején is *keh* alakban említi ezt a betegséget és *kehesz* alakban a benne-tőle szenvedőt¹⁰; Révay István könyvében 1662-ben e kórság *kéh*, meg *köh* alakban is előfordul, míg a beteg (ló) *köhes*, de még *kihes* alakban is fölbukkan¹¹.

Beckereki Váradi Szabó György a *Medicusi és borbélyi mesterség* című könyvében 1700 táján a veres virágú mályvarózsát ajánlja borban főzve a – fogalomként már megszilárdult – *keh* orvoslására^{12,13}.

2. kép: Dunántúli „fűstősház”

3. kép: Alföldi szabadkéményes ház

Ahogy a *bogár* szavunkról is el lehetett dönteni – Bugát Pál nagy szóteremtése, a *rovar* nyomán –, mely jelentéskörben éljen tovább tudományosan, úgy a *keh(esség)et* is lehet tudományos névként használni. A *bogár* Biharban azonban ma is jelenti még a ‘méh’-et is (sőt a Sárréten főleg azt), míg a tudományosságban jelentése – a rovar föltalálása óta – a kemény szárnyfedelűekre korlátozódott. Bár Biharban, a Sárréten – tudomány ide, vagy oda – a méhészek máig is megrögzötteen „bogaraznak”^{9,14}.

Jelenthet hát ekként a *keh* is tudományosan egy kicsit mást – akár a nem gümőkóros vagy éppen az idült köhögést meg légszomjat, – ha ezt a tüdőgyógyászok is így látják.

A *kehesség* – a magyar COPD – mára többnyire már csak tájnyelvi elemként maradt fenn, leginkább lóra mondva¹⁵. De magam is hallottam még betegemet – aszszony a férjét – kehesnek említeni, a nem is olyan „sötét” Biharban, a Sárrét Sás falujában (Mezősas) a Peselő patak partján jó két évtizeddel ezelőtt¹⁴. (Sokat tanulhat a figyelmes és (meg)értő orvos a betegeitől is, az bizonyos!)

A *kehes* – idegenkedően COPD-s – beteg rendre köhékel, azaz *kehékel*. Hajlamos a hurutosodásra, abban súlyosabb tünetektől szenved, és nehezebben gyógyul. A légszomj meg a zihálás testi (meg)terhelésre, bármi erőfeszítésre fokozódik. Ezt a magyar népi megfigyelés mind jól tudja. Nevén is nevezi. Sőt a tüneteit is rendkívül gazdag árnyalatokban jellemzi.

Kiss Jenő, a tájnyelvészeti akadémikus mestere – a *Magyar dialektológia* című tankönyv szerkesztője – maga is hallotta még gyermekkorában a Rábaközben a „kehesség”-et emlegetni. Szülőfalujában, Mihályiban „ma is él a kehë ‘(állandósult) köhögés’ jelentésben,

megvan a kehës is, és van egy szóösszetétel, a kehëduda, amelynek jelentése a ‘sokat, gyakran köhögő ember.’” Országszerte él még öregjeink emlékében, ha nem is igen hallik már a magyar ajkon e szó, amíg ki nem irtja azt a „modern” orvosi nyelvhasználat...

A több mint hatvanöt éve (1957-ben) megjelent Szegei szótárban Bálint Sándor is jegyzi *kehös* (‘kehességben szenvedő’), vagy éppen még a kór föl-föllángolását is jelentő *kehösködik* (‘kehességben betegösködik’) alakokban is¹⁶. Sőt, még rövid, ősi *keh* tövében is megőrizte egy kortárs, 20. századi adatközlőtől: „*Lappang ebbe a lóba a keh.*” Sőt: „*Mögállította a kupec a kehöt.*”

Nem keverendő e betegség persze magával a köhögéssel, hiszen az szögedi tájnyelvünkben csakis *köh* tövel szerepöl: *köhent*, vagy *köhént*, *köhög*, sőt *köhög-pöhög* (ha nehezen lélegezve köhög az angolkodón „pink puffer” beteg). Korábban a *köhécsöl* ritkább *kohácsol* alakjában is élt, sőt Dugonics András meg még egyenössen *köhéncsöl* alakban is említette a „Cserei”-ben (1808-ban)¹⁷. De alsóbb-felsőbb légutainkra még szólásmondás is akad a köhögésről Szögeden: „*A szögénységöt, mög a köhögést nem löhet étitkóni*”¹⁶.

A *kohácsol* alak ‘köhécsel’ jelentésben egyébiránt ma is él még Törtelen, a Jász-Kunság nyugati peremén. De ugyanitt él még a *köhent* „(csak) egyetlen köhentett”, meg Nyársapát vidékén a *krikácsol* szó is ‘rekedten szól, köhög(csel)’ és a *krityog* (tüdőgyulladásban) ‘hurutosan köhög’ értelemben is. Nagykőrös köhögésében is gazdag nyelvben pedig a ‘köhintgetés’ *köhincsöl* alakban is él: „főkelés-kó” kettőt köhincsöl”. A Jász-Kun peremvidék egy nyelvi kincse a ‘mélyről jövő, ugató (jellegű) köhögés’-re a *kahogás*. Hallik, hogy „kahog, még nagyon tunyán szédi a levegőt”.

A szögedi rajokkal szomszédos, szintúgy özőgető Csanádban, a makaiak nyelvén, aki csak apránként *köhhent*, vagy épp torokköszörintő köhentéssel köszönt, az ma is csak *köhönt*: „Az éjszaka köhöntöttem párat, de szakadt is róllam (a víz)”.

A nyugati végeinken, a(z) Alpokalja néven uradzott) Vütöm vidékén – Imre Samu felsőőri tájszótára szerint – őriesen meg csakis *kehi* a „keh(e)”, aki meg benne szenved, az *kehis*. Olyannyira, hogy arrafelé még a számarköhögés sem köhögés, csak *kehi*, azaz *szamárkehi*, a benne szenvedő gyermek pedig *szamárkehis*. A *kehis* meg, aki az Őrvidéken köhécsel, az bizony ott inkább *kehül* vagy *kehicsül*... Érdekesség, hogy Imre Samu őrvidéki nyelvész professzor pedig egyenesen a *kehe* alakot érzi köznyelvi alaknak¹⁸. A *szározkéhi* pedig a (ló) szárazkehe nyugati alakja. A lovak baja okán túlélő szárazkeh(e) ellenében a talán kihalt *nedveskehe* a COPD beteges betűszavának szabatos, régi magyar megfelelője lehetne.

Egy sokkal ifjabb dunántúli tájszótárunkban, a Koppány menti tájszótárban a tősgyökeres Szabó József professzor meg *kehés* alakban emlegeti a COPD-s beteget¹⁹. E vidéken azonban még a köhögő betegséget is *kehe* néven ismerik, ahol az ilyen beteg nem is annyira köhög, hanem inkább *kehüll* meg *kehüdöz*, vagy éppen *kehicsüll* ('köhécsel'). Aki meg csak *köhint*, az is inkább *kehint*. De azt is mondják a Koppány (patak) vidékén, hogy: „A *kehés* ló nem ér egy bicigit!”

Tájszótárainkon túl a kihaló népnyelv öregjei máig természetességgel köhögik a *kehesség* szerte e Kárpát-Hazában. Főlöszleges hát az idegen szavakkal a nemzetköziség pajzsa mögé rejtőznünk a tisztas magyar nyelvhasználat felelőssége elöl –, különösképp, ha még mindig itt él velünk népünk ízes anyanyelvi leleménye.

Ahogy Bősze Péter professzor úr, a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóirat alapítója mondta: „A nyelvhasználat a nyelv lélegzése”. Eleget tűrtük már idegen nyelvek fojtogató divatját! Ne csak kehegjünk, meg köhögjünk, lélegezzünk is végre magyarul! ■

IRODALOM

1. Mandal A. History of Chronic Obstructive Pulmonary Disease (<https://www.news-medical.net/health/History-of-Chronic-Obstructive-Pulmonary-Disease.aspx>) (Letöltés: 2023. január 2.)
2. Laënnec Rene Theophile Hyacinthe. De l'Auscultation Médiate ou Traité du Diagnostic des Maladies des Poumons et du Coeur. Brosson & Chaudé, Paris, 1819.
3. Roguin A. Rene Theophile Hyacinthe Laënnec (1781–1826): The man behind the stethoscope. *Clin Med Res* 2006; 4(3): 230-235.
4. Ziment I. History of the treatment of chronic bronchitis. *Respiration* 1991; 58 Suppl 1: 37-42. doi: 10.1159/000195969.
5. Petty TL. The history of COPD. *Int J Chron Obstruct Pulmon Dis* 2006; 1(1): 3-14. doi: 10.2147/copd.2006.1.1.3.
6. William A. Briscoe; The New York Times (publ. December 22, 1985) (<http://www.nytimes.com/1985/12/22/nyregion/dr-william-a-briscoe.html>) (Letöltés: 2023. január 3.)
7. Benkő Lóránd (főszerk.) A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. I–IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967; 425. oldal
8. Bárh János. Magyar népi építészet. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1982.
9. Szabó László (é. n. a). Szabó-szótár (digitális kézirat)
10. Máriássy János 1614–1635 k. Egy néhány rendbeli lóorvoságok és más orvosságok. In: Hoffmann (szerk.) 1989: 53-75.
11. Révay István 1662. Próbálás bizonyos orvosságok (1666); Pekler György másolatában (1693). Hoffmann 1989. 267-294.
12. Becskerek Váradi Szabó György (1698–1703) Medicusi és borbélyi mesterség. In: Hoffmann 1989. 341–434.
13. Hoffmann Gizella (szerk.) 1989. Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek. Radvánszky Béla gyűjtéséből. Szeged: József Attila Tudományegyetem.
14. Szabó László (é. n. b). Bihar-Sási tájszójegyzék (kézirat)
15. Tótfalusi István. Magyar Szótörténeti Szótár. Anno Kiadó, Budapest, 2001.
16. Bálint Sándor. Szegedi szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957; 709. és 823. oldal
17. Dugonics András. Cserei, egy honvári herceg története. Szeged, 1808.
18. Imre Samu. Felsőőri tájszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
19. Szabó József, Sz. Bozóki Margit. Koppány menti tájszótár. Szekszárd, 2000; 11. és 127. oldal

Ez az írás a Magyar Orvosi Nyelv 2016. évi 1. számának 39-45. oldalán megjelent közlemény átdolgozott, kiegészített változata.